

บทบาทด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ของพระภวนาธรรมมารักษ์
(หลวงพ่อรักษ์ อนุบาลโย) จังหวัดพระนครศรีอยุธยา*
THE ROLES IN THE PUBLIC WELFARE OF
PHRAPAWANATHAMMAPHIRAK (LHONGPHO RAK ANĀLAYO) IN
AYUTTHAYA PROVINCE

พระวัชระ สีลสุทโธ
Phra Watchara Sīlasuddho
บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา
Graduate of Mahachulalongkornrajavidyalaya Phayao Campus
E-mail : chaipabwatcha.ra@gmail.com

บทคัดย่อ

งานวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับบทบาทด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ของพระสงฆ์ 2) ศึกษาบทบาทด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ของพระภวนาธรรมมารักษ์ (หลวงพ่อรักษ์ อนุบาลโย) จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และ 3) ศึกษาผลการดำเนินงานด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ของภวนาธรรมมารักษ์ (หลวงพ่อรักษ์ อนุบาลโย) เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลหลัก เป็นการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive selectiou) จำนวน 10 รูป/คน โดยทำการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณา ผลการศึกษา พบว่า

1) แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับบทบาทด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ของพระสงฆ์พบว่า พระสงฆ์มีบทบาทและมีหน้าที่เป็นผู้นำชุมชน เป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจ และมีส่วนร่วมในการชักชวนประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมร่วมกับสังคม ช่วยเหลือสังคมตามบทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์

* Received 18 March 2020; Revised 17 May 2020; Accepted 19 May 2020

Abstract

This study aimed to 1. Investigate concept and theories relating to Buddhist monks' role in public welfare, 2. Study public welfare role of Phra Kru Bhavana Dhammaphirak (Loung Phor Ruk Anarayo) in Ayuttaya province, and 3. Investigate public welfare's overall operation of Phra Bhavana Dhammaphirak (Loung Phor Ruk Anarayo). The qualitative methodology was applied in this study by interviewing 10 key informants, selected by purposive sampling method. The data were analyzed by descriptive method.

The results revealed as follows.

1) In terms of concepts and theories relating to Buddhist monks' role in public welfare, monks are considered both community leader and spiritual anchor. They make people pursue merit-making and participate in social activities. Besides, according to Buddhist monks' social role, they usually support society.

2) The public welfare role of Phra Kru Bhavana Dhammaphirak (Loung Phor Ruk Anarayo) are supporting and organizing Buddhist activities for benefit of others as well as developing community and society by constructing public property, dedicated to public use. Most importantly, he always helps provide disaster relief by providing people his temple area.

3) The public welfare's overall operation of Phra Kru Bhavana Dhammaphirak (Loung Phor Ruk Anarayo) were founding the 13th meditation retreat of Ayuttaya province in order to organize Buddha Putra training camp for youth for cultivating ethics and morality. His overall operation in terms of public welfare has been widely accepted.

Keywords : Buddhist monks' role , public welfare,

Phra Kru Bhavana Dhammaphirak (Loung Phor Ruk Anarayo)

บทนำ

ในปัจจุบันการดำเนินชีวิตของประชาชนมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตเป็นอันมาก เนื่องจากความทับซ้อนทางเหตุปัจจัยของสังคม ทำให้การดำรงชีวิตต้องต่อสู้ดิ้นรนมากยิ่งขึ้น จึงควรมีผู้มีบทบาทรับผิดชอบและหาทางเยียวยาปัญหาที่เกิดขึ้น พระสงฆ์ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคม เป็นศูนย์กลางของชุมชน และเป็นที่ยอมรับของชุมชน จึงต้องนำวิถุนั้นมาเป็นโอกาสเพื่อให้พัฒนาสังคมให้เป็นที่พึงทางใจของประชาชน ช่วยอบรมศีลธรรมให้สังคมอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข มีความสามัคคีเป็นที่ตั้ง การเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ถูกต้องจนเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป ผู้เผยแผ่ต้องผ่านการเรียนรู้และเข้าใจพระพุทธศาสนามากพอสมควร เพราะผู้ฟังผู้อ่านที่เคยผ่านการศึกษาศึกษาและเข้าใจพระพุทธศาสนาก็มี ผู้ที่ยังไม่ได้ศึกษาเข้าใจอย่างถ่องแท้ก็มี หากผู้เผยแผ่อธิบายความหมายผิดเพี้ยนไป ย่อมถูกผู้รู้ท้วงติงหรือตำหนิได้ ส่วนผู้ที่กำลังศึกษาพระพุทธศาสนาแต่ยังไม่เข้าใจหลักธรรมอย่างถ่องแท้ เมื่อฟังผิดย่อมความไขว้เขวเข้าใจหลักธรรมผิดเพี้ยนจากความหมายเดิมและนำไปประพฤติปฏิบัติไม่ถูกต้องย่อมเป็นเหตุให้เกิดความเสียหาย ผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาจำต้องศึกษาเรียนรู้ให้เข้าใจในประเด็นเนื้อหา ขอบเขต กฎเกณฑ์และหลักการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรม

อย่างไรก็ตาม งานเผยแผ่ในพระไตรปิฎกตามที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในคราวส่งพระภิกษุสงฆ์เป็นธรรมทูตชุดแรกออกไปประกาศพระศาสนาว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวจาริกไปตามจุดประสงค์ เพื่อการบำเพ็ญประโยชน์ต่อปวงชน เพื่อการเสริมสร้างความสุขต่อปวงชน และเพื่อเมตตาอนุเคราะห์ต่อประชาชนชาวโลกทั้งปวง” (วิ.ม. 4/32/40)

การสาธารณสุขสงเคราะห์ หมายถึง การจัดการอันเป็นสาธารณประโยชน์ของหน่วยงานหรือของคณะบุคคล หรือบุคคล เว้นแต่การนั้นอยู่ในขอบข่ายแห่งการศึกษาสงเคราะห์หรือการช่วยเหลือเกื้อกูลหรืออุดหนุนจนเจือกิจการของรัฐหรือเอกชนที่ดำเนินการเพื่อสาธารณประโยชน์ หรือสถานที่ซึ่งเป็นสาธารณสมบัติของประชาชนทั่วไป (กรมการศาสนา, 2542, น. 331-336)

การดำเนินกิจการเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลชุมชนของพระภิกษุนั้น อาจจะถูกกระทบกับความเชื่อเดิมของท้องถิ่น พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระสงฆ์เผยแผ่ธรรม หรือพัฒนาสิ่งต่าง ๆ มิให้ขัดกับความเชื่อของชุมชนเหล่านั้น และให้ปรับธรรมเข้าหาแนวความเชื่อนั้นหรือถ้าแนวความเชื่อนั้นสามารถทำให้คนเป็นคนดีได้ พระองค์ทรงอนุโลมตามประเพณีการปฏิบัติตนของชาวบ้านถ้าประเพณีนั้นมิได้เป็นภัยต่อชุมชนส่วนรวม ตากแนวคิดเช่นนี้จึงทำให้พระสงฆ์และประชาชนโดยทั่วไปอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุขและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน (ภัทรพร สิริกาญจน์, 2535, น. 11)

อาศัยเหตุผลดังกล่าว จึงเห็นได้ว่าพระพุทธองค์ทรงแนะนำให้พระสงฆ์สามารถทำการสงเคราะห์ช่วยเหลือแก่สังคม เพราะประชาชนในปัจจุบันหรือแม้ในอดีตกาลก็ตาม ยังมีปัญหาความทุกข์และความเดือดร้อนทั้งทางวัตถุและทางจิตใจอยู่ เพราะความสามารถของรัฐในการบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ประชาชนยังมีไม่ทั่วถึง ผู้ที่เป็นที่พึ่งได้ในยามนี้ คือ พระสงฆ์ เนื่องจากพระสงฆ์เป็นผู้รู้ธรรม สามารถแสดงข้อธรรมอันเป็นที่กังขาของประชาชนให้คลายความกังวลและความทุกข์ในชีวิตลงได้ พระสงฆ์ไม่ได้มีบทบาทเพียงแค่การเผยแผ่ธรรมะ การให้คำปรึกษาหารือ การให้การศึกษาเท่านั้น แต่ยังมีพระสงฆ์อีกจำนวนหนึ่ง มีความรู้เรื่องยาสมุนไพร และด้านการรักษาโรค ความรู้เหล่านี้อาจจะร่ำเรียนมาสมัยเป็นชาวบ้าน หรือเรียนรู้ในขณะที่เป็นพระภิกษุ เมื่อโรคร้ายเกิดขึ้นกับประชาชนก็จะเข้าไปขอให้พระสงฆ์ทำการรักษาโรคให้ เพราะการแพทย์ในอดีตกาลยังไม่เจริญ แม้ทำการรักษาโรคนั้นจะไม่ใช่อาชีพของพระสงฆ์ก็ตาม แต่เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของสังคมจำเป็นต้องทำ โดยให้อยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย

ชีวิตความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ได้ดำเนินไปด้วยอาศัยปัจจัย 4 จากการอุปการะของคฤหัสถ์ เพื่อมีชีวิตดำรงอยู่ได้ตามอัตภาพ พระภิกษุสงฆ์จึงควรมีความตระหนักในหน้าที่ของตนอยู่เสมอ นั่นคือ การเร่งศึกษาปฏิบัติธรรมไม่ประมาท ดังพุทธพจน์ในปัพพชิตอภิณหสูตรว่า “บรรพชิตพึงพิจารณาอยู่เนือง ๆ ว่า...การเลี้ยงชีพของเราเนื่องด้วยผู้อื่น...วันคืนล่วงไป ๆ บัดนี้เราทำอะไรอยู่” (อง.ทสก. 24/48/104)

เมื่อมีความสำนึกในหน้าที่ดังนี้แล้ว พระสงฆ์จึงควรตอบแทนอุปการะชาวบ้านด้วยการนำธรรมที่ได้ศึกษาและปฏิบัติมาสั่งสอนอบรมประชาชนให้เกิดสันติสุขดังพุทธพจน์ว่า ในพหุการสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย เป็นผู้มียุอุปการะมากแก่เธอทั้งหลาย พวกเขาบำรุงเธอทั้งหลายด้วยจีวร ภัณฑาต เสนาสนะ และคิลานเภสัชบริขารแม้เธอทั้งหลายก็จงเป็นผู้มียุอุปการะมากแก่พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย จงแสดงธรรม อันดีงามในเบื้องต้น ท่ามกลางในที่สุด จงประกาศแบบการครองชีวิตอันประเสริฐพร้อมทั้งอรรถ และพยัญชนะ บริสุทธ์บริบูรณ์ แก่พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลายเถิด ภิกษุทั้งหลาย คฤหัสถ์ และบรรพชิตทั้งหลายต่างอาศัยกันและกันด้วยอามิสทานและธรรมทาน อยู่ประพาศพิภพจรณะนี้เพื่อต้องการสลัดโอฆะ เพื่อทำความสิ้นทุกข์โดยชอบด้วยอาการอย่างนี้” (ขุ.อิติ. 25/107/486)

พระสงฆ์ได้มีบทบาทและเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาชุมชน การจัดระเบียบสังคม การบำรุงขวัญ และการบริการด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะพระสงฆ์ที่เป็นผู้นำชุมชน ซึ่งเป็นศูนย์รวมทางจิตใจ เป็นที่ปรึกษาให้คำแนะนำ และชักชวนประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ เป็นต้น เป็นการสร้างบทบาทให้สอดคล้องกับหน้าที่ของพระสงฆ์ ทั้งนี้ภารกิจเหล่านี้ของพระสงฆ์มาจากการเข้าใจปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม

และพยายามปรับบทบาทให้สถานบันศาสนาหรือวัด เป็นประโยชน์ต่อสังคมนั่นเอง จะเห็นได้ว่าการสาธารณสุขสงเคราะห์ เป็นงานสำคัญของพระสงฆ์ เป็นภารกิจอันหนึ่งของคณะสงฆ์ เช่นเดียวกับการสงเคราะห์ด้านอื่น ๆ ซึ่งวิธีการดำเนินงานนั้น จะต้องเป็นไปตามที่กำหนดในระเบียบมหาเถรสมาคม และในอำนาจหน้าที่ของบทบาทพระสงฆ์ จึงกล่าวได้ว่าการสาธารณสุขสงเคราะห์เป็นกิจการของคณะสงฆ์โดยแท้ (สุทธิพงศ์ ตันตยาพิศาลสุทธิ, 2541, น. 8-9)

สรุปได้ว่า สถาบันศาสนาซึ่งมีส่วนประกอบที่สำคัญคือ วัดและพระสงฆ์เป็นสถาบันทางสังคมที่ได้รับการยอมรับและเป็นที่ยอมรับไว้วางใจจากทุกฝ่าย ดังนั้นจึงเป็นการง่ายต่อการประสานงานในการพัฒนาชุมชน และการเข้าร่วมพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์เป็นการสืบทอดเจตนารมณ์ของพระศาสดา ซึ่งทรงมุ่งหวังให้พระสงฆ์เข้าไปสงเคราะห์ช่วยเหลือสังคมเท่าที่พระสงฆ์จะทำได้ วัดในปัจจุบันนี้ไม่ใช่สถานที่แบ่งแยกสถานะของวัดและบ้านออกจากกันอย่างสิ้นเชิง ยังมีความสัมพันธ์เกื้อกูลซึ่งกันและกันอยู่เสมอ ในทำนองเดียวกันพระสงฆ์ในปัจจุบันนี้แม้มิใช่พระอริยสงฆ์ผู้ตักทิกเลสมุ่งเน้นนิพพานแต่ประการเดียว โดยไม่รับรู้ปัญหาของประชาชนทั้งหมดนั้นคงไม่ได้ พระสงฆ์จำเป็นต้องมีปฏิสัมพันธ์กับฆราวาส เพื่อช่วยเหลือสงเคราะห์ตามหน้าที่สมควรแก่สถานะ การก้าวเข้าไปช่วยเหลือสงเคราะห์ชาวบ้าน พระสงฆ์จึงมีบทบาทเป็นนักพัฒนาในด้านต่าง ๆ เพื่อความอยู่รอดของสังคมไทย ดังนั้นพระสงฆ์ในปัจจุบันจึงได้ชื่อว่าเป็นผู้อนุเคราะห์ประชาชนทั้งในทางเศรษฐกิจสังคม และจิตใจสติปัญญา เป็นสภาวะที่พึงอย่างแท้จริงในสังคมปัจจุบัน

ดังนั้นผู้วิจัย ในฐานะพระสงฆ์รูปหนึ่งจึงเห็นว่า บทบาทของพระสงฆ์ด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ของพระภิกษุสงฆ์ (หลวงพ่อรักษ์ อนุโล) เป็นเรื่องที่น่าสนใจ เพราะพระเดชพระคุณหลวงพ่อดำรงงานด้านสาธารณสุขสงเคราะห์แพร่หลายทั้งภายในจังหวัดและออกไปตามจังหวัดต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น ซึ่งแม้ว่าพระเดชพระคุณหลวงพ่อดำรงงานด้านปฏิบัติสายวิปัสสนากัมมัฏฐานซึ่งควรจะไปปลีกวิเวก มีกนน้อย สันโดษ ไม่เกี่ยวข้องข้องกับเรื่องทางโลก แต่เมื่อท่านเห็นว่าสังคม ยังขาดแคลนและต้องการความช่วยเหลือหลายด้าน ท่านจึงสละเวลาและแรงกายแรงใจให้ การสาธารณสุขสงเคราะห์ดังเช่นที่ปรากฏในปัจจุบัน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับบทบาทด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ของพระสงฆ์
2. เพื่อศึกษาบทบาทด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ของพระภิกษุสงฆ์ (หลวงพ่อรักษ์ อนุโล) จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

3. เพื่อศึกษาผลการดำเนินงานด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ของพระภิกษุสงฆ์ (หลวงพ่อรักข์ อนุบาลโย)

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย การศึกษาเรื่อง บทบาทด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ของ พระภิกษุสงฆ์ (หลวงพ่อรักข์ อนุบาลโย) จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ด้วยการสัมภาษณ์และมีการรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร ชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกเอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ ตำราทางวิชาการ วิทยานิพนธ์ เอกสารสิ่งตีพิมพ์ ที่เกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ของ พระภิกษุสงฆ์ (หลวงพ่อรักข์ อนุบาลโย) จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เช่น หนังสือพิมพ์ วารสาร อินเทอร์เน็ตและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งได้รวบรวมข้อมูลเชิงประจักษ์ ซึ่งได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายที่ศึกษา

2. ประชากรและผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ พระสงฆ์ และฆราวาส รวมถึงผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานด้านสาธารณสุขสงเคราะห์ของพระภิกษุสงฆ์ (หลวงพ่อรักข์ อนุบาลโย) จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 10 รูป/คน

3. เครื่องมือที่ใช้ เนื่องจากการวิจัยเรื่องนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เพื่อให้ได้ข้อมูลตามประเด็นที่ต้องการ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยสำหรับการบันทึกข้อมูล ดังนี้ แบบประเมินสภาพเครื่องมือวิจัย (IOC) แบบสัมภาษณ์เพื่อการที่สร้างขึ้นตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย และกล้องถ่ายรูป

4. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

1. ศึกษาเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยที่ทำ โดยรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร ชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกเอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ ตำราทางวิชาการ วิทยานิพนธ์ เอกสารสิ่งตีพิมพ์ ที่เกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ของ พระภิกษุสงฆ์ (หลวงพ่อรักข์ อนุบาลโย) จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เช่น หนังสือพิมพ์ วารสาร อินเทอร์เน็ตและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2. ผู้วิจัยดำเนินการขอหนังสือ อนุเคราะห์ตรวจสอบเครื่องมือวิจัย และขออนุญาต สัมภาษณ์เก็บข้อมูล จากบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต พะเยา

3. ผู้วิจัยดำเนินการแจกหนังสือที่ทางบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา ให้กับผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบสภาพเครื่องมือวิจัย และกลุ่มตัวอย่างที่กำหนดไว้

4. นำแบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัยฉบับสมบูรณ์ มาสัมภาษณ์กับกลุ่มตัวอย่างที่กำหนดไว้

5. นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ทั้งหมด มาทำการวิเคราะห์ข้อมูล ตีความ สรุป และนำเสนอด้วยวิธีการเชิงพรรณนา

5. การวิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผล เนื่องจากการวิจัยเรื่องนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้วิธีการสัมภาษณ์ที่สร้างขึ้นตามวัตถุประสงค์ ผู้วิจัยจึงทำการวิเคราะห์โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงคุณภาพ คือ นำเอกสารหรือหลักฐานต่าง ๆ มาวิเคราะห์เชิงพรรณนา แล้วนำข้อมูลที่ได้มาจำแนกและจัดหมวดหมู่วัตถุประสงค์ของการวิจัย สรุปผล และอภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัย

1. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับบทบาทด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ของพระสงฆ์ การบริหารงานเป็นกิจการของคณะสงฆ์ที่จะต้องทำ อันเป็นภารกิจของคณะสงฆ์และด้านการพระศาสนา เช่น กิจกรรมที่วัดจัดเพื่อประโยชน์ส่วนรวม กิจกรรมที่วัดไปช่วยพัฒนาชุมชน การที่วัดสร้างสาธารณสมบัติ การช่วยเหลือประชาชนที่ประสบภัยต่าง ๆ การจัดพื้นที่ในวัดเพื่อให้บริการประชาชน สรุปได้ดังนี้

1.1 กิจกรรมที่วัดจัดเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ได้แก่ การที่วัดหรือคณะสงฆ์ดำเนินการ ซึ่งกิจการอย่างใดอย่างหนึ่งที่มีวัตถุประสงค์ให้เป็นสาธารณประโยชน์ เช่น กิจการอบรมประชาชนประจำตำบล กิจการเพื่อห้องสมุดเพื่อประชาชน การตั้งมูลนิธิเพื่อคนยากจนหรือกิจการอื่น ๆ รวมถึงการจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลด้านการศึกษาอื่น นอกจากการศาสนาศึกษา สถาบันอื่น หรือบุคคลอื่นผู้กำลังศึกษาเล่าเรียน ในการสงเคราะห์การศึกษาอื่นที่เจ้าคณะเจ้าอาวาสและพระภิกษุทั่วไป จัดการสงเคราะห์เป็นการส่วนตัว หรือเป็นรูปคณะสงฆ์ได้อีกหลายรูปแบบ ได้แก่ 1) จัดตั้งทุนสงเคราะห์การศึกษาระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา 2) การช่วยพัฒนาสถานศึกษา 3) การช่วยจัดหาอุปกรณ์การศึกษา และ 4) ช่วยเฉพาะบุคคลผู้กำลังศึกษา เป็นต้น

1.2 กิจกรรมที่วัดไปช่วยพัฒนาชุมชน ซึ่งเป็นไปเพื่อสาธารณประโยชน์ ได้แก่ การช่วยเหลือสนับสนุนกิจการของรัฐ เอกชน หรือผู้ใดผู้หนึ่งดำเนินการ และการนั้นเป็นไปเพื่อการ สาธารณประโยชน์ เช่น การพัฒนาหมู่บ้าน การพัฒนาตำบล การจัดหาทุนเพื่อการ

สงเคราะห์และอื่น ๆ การช่วยป้องกันยาเสพติดให้โทษ ช่วยป้องกันการติดโรคเอดส์ รวมถึงการทำให้พระพุทธศาสนาขยายวงกว้างออกไปให้แพร่หลาย การดำเนินการเพื่อให้หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาแพร่หลายออกไป ทำให้มีผู้เคารพ เลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัย และน้อมนำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน

1.3 การที่วัดสร้างสาธารณสมบัติ ได้แก่ การช่วยเหลือเกื้อกูลสถานที่อันเป็น สาธารณสมบัติ เช่น การสร้างถนนหนทาง ซุดลอกคูคลอง สร้างฌาปนสถาน (นอกวัด) สร้างการประปา สร้างเครื่องกำเนิดไฟฟ้าและอื่น ๆ เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลสถานที่อันเป็น สาธารณประโยชน์

1.4 การช่วยเหลือประชาชนที่ประสบภัยต่าง ๆ ได้แก่ การช่วยเหลือประชาชน ในกาลที่ควรช่วยเหลือ เช่น การประสบอุทกภัย การประสบอัคคีภัย การประสบวาตภัยหรือ ความหนาวจัด หรือแม้ยามปกติตามโอกาส เช่น สงเคราะห์คนชรา คนพิการ และสงเคราะห์ โดยประการอื่น ฯลฯ

1.5 การจัดพื้นที่ในวัดเพื่อให้บริการประชาชน ได้แก่การช่วยเหลือ มีที่พัก สำหรับประชาชน อาหารกลางวันสำหรับเด็ก ยารักษาโรค ห้องสมุดประชาชน จัดที่ดินให้ ประชาชนอยู่อาศัย ตั้งหน่วยสงเคราะห์และฝึกอาชีพ ให้คำปรึกษาปัญหาชีวิตด้านต่าง ๆ ด้วย เมตตาธรรม

2. บทบาทด้านการสาธารณสงเคราะห์ของพระภิกษุสงฆ์ (หลวงพ่อรักษ์ อนุโลโย) จังหวัดพระนครศรีอยุธยา การดำเนินกิจการต่าง ๆ เพื่อให้เป็นสาธารณประโยชน์แก่ หน่วยงาน หรือคณะบุคคลใน 5 ด้าน ได้แก่ 1) กิจกรรมที่วัดจัดเพื่อประโยชน์ส่วนรวม 2) กิจกรรมที่วัดไปช่วยพัฒนาชุมชน 3) การที่วัดสร้างสาธารณสมบัติ 4) การช่วยเหลือประชาชนที่ ประสบภัยต่าง ๆ 5) การจัดพื้นที่ในวัดเพื่อให้บริการประชาชนของพระภิกษุสงฆ์ (หลวงพ่อรักษ์ อนุโลโย) สามารถสรุปได้ ดังนี้

2.1 กิจกรรมที่วัดจัดเพื่อประโยชน์ส่วนรวม พระภิกษุสงฆ์ (หลวงพ่อรักษ์ อนุโลโย) เป็นผู้มีความรู้ความสามารถ มีคุณธรรมศีลธรรม และวัตรปฏิบัติอันที่งามที่เป็นที่ ยอมรับของประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ท่านได้อุทิศตนเพื่อการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาแก่บุคคลทั่วไปเพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมอย่างกว้างขวาง ท่านได้ส่งเสริม การจัดกิจกรรมต่าง ๆ ได้แก่ การจัดกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาโดยให้มีการทำบุญ ตักบาตร และถวายภัตตาหารเช้าแด่พระภิกษุสามเณร ให้พุทธศาสนิกชนรับศีล 5 และมีเจริญ พระพุทธมนต์ มีการแสดงพระธรรมเทศนา เป็นต้น, จัดบรรพชาอุปสมบทภาคฤดูร้อนเป็น ประจำของทุกปี, จัดกิจกรรมถวายพระพรชัยมงคล ในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ทุกวันที่ 5 ธันวาคม และวันที่ 12 สิงหาคม ของทุกปี และวางพานพุ่มเงิน และพุ่มทองเพื่อเป็นการแสดง

ความซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณ ที่ได้อยู่ใต้ร่มพระบารมี ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดชมหาราช และรวมถึงมีแสดงพระธรรมเทศนา ให้แก่ผู้ที่มาเข้าร่วมพิธี

2.2 กิจกรรมที่วัดไปช่วยพัฒนาชุมชน พระภิกษุภรรมาภิกษุ (หลวงพ่อรักษ์ อนุโล) เป็นผู้ริเริ่มและดำเนินงานในการเป็นผู้อุปถัมภ์ บริจาคทุน และสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ให้แก่โรงเรียนในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นส่วนใหญ่ เช่น ให้ทุนการศึกษา มอบอุปกรณ์การศึกษา อุปกรณ์กีฬา บริจาคเงินค่าอาหารกลางวัน ตั้งกองทุนกิจการคณะสงฆ์ สนับสนุนทุนการศึกษาพระปริยัติธรรมและบาลี เป็นต้น

2.3 การที่วัดสร้างสาธารณสมบัติ พระภิกษุภรรมาภิกษุ (หลวงพ่อรักษ์ อนุโล) ได้ทำงานด้านสาธารณูปการทั้งในวัดและนอกวัด พัฒนาวัดให้เป็นที่พึ่งทางใจของพุทธศาสนิกชนทั่วไป รวมถึงสร้างสิ่งอำนวยความสะดวก เสนอสนะ ปรับปรุงภูมิทัศน์ และบูรณปฏิสังขรณ์ภายในวัด ส่วนภายนอกวัด เช่น ทำการสนับสนุน บริจาคทุนทรัพย์เพื่อสร้างสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ แก่โรงเรียน หรือวัดที่คลานแคลนอยู่เสมอ

2.4 การช่วยเหลือประชาชนที่ประสบภัยต่าง ๆ พระภิกษุภรรมาภิกษุ (หลวงพ่อรักษ์ อนุโล) ได้ให้ความสำคัญและให้การช่วยเหลือประชาชนที่ประสบอุทกภัยปี พ.ศ. 2554 โดยได้เปิดเป็นศูนย์ให้ความช่วยเหลือ พักพิงแก่ประชาชนทั่วไปที่ประสบอุทกภัย โดยให้หน่วยงานภาครัฐจัดตั้งศูนย์ช่วยเหลือประชาชน ให้ความช่วยเหลือทางด้านจิตใจ บรรเทาความทุกข์โดยการให้ธรรมะ อีกทั้งช่วยบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะกับวัดวาอารามที่ประสบภัยต่าง ๆ เกิดความเสียหาย มีการระดมทุนมอบให้แก่ผู้ป่วยโรคเอดส์ (HIV) และมีการช่วยเหลือวัดในถิ่นทุรกันดาร

2.5 การจัดพื้นที่ในวัดเพื่อให้บริการประชาชน พระภิกษุภรรมาภิกษุ (หลวงพ่อรักษ์ อนุโล) ได้มีการจัดพื้นที่ในวัดเพื่อให้บริการประชาชน โดยเปิดให้วัดสุทธาวาส เป็นสำนักปฏิบัติธรรม ประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยาแห่งที่ 13 และเป็นหน่วยอบรมประชาชน ประจำตำบลลาดบัวหลวง ได้จัดให้มีการถือศีลปฏิบัติธรรมสอนกรรมฐานเป็นประจำ ตลอดทุกเดือนตลอดทั้งปีรวมทั้งจัดกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และมีโครงการอื่น ๆ คือ จัดโครงการเข้าค่ายพุทธบุตร ได้จัดให้มีกิจกรรมปฏิบัติธรรม ให้กับนิสิตนักศึกษา เพื่อสร้างความตระหนักให้นักศึกษา ให้เห็นความสำคัญ และจำเป็นในการประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้นักศึกษาได้รับการปลูกฝัง ทางด้านคุณธรรมและจริยธรรม ซึ่งนำไปสู่การนำไปปรับประยุกต์ใช้ ในชีวิตประจำวันเป็นการส่งเสริมคุณภาพชีวิตนักศึกษาให้ถึงพร้อมด้วยกาย วาจา ใจที่ดีงามโดยผ่านกระบวนการทางคุณธรรม ตลอดจนจนสร้างเครือข่ายคุณธรรมให้กลุ่มเยาวชนนักศึกษาให้เป็นผู้มีคุณธรรมจริยธรรมเป็นผู้มีจิตอาสาและจิตสาธารณะ

3. ผลการดำเนินงานด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ของพระภิกษุสามเณร (หลวงพ่อรักษ์ อนุโลโย) สามารถสรุปได้ ดังนี้

3.1 ด้านการช่วยเหลือสนับสนุนทุนการศึกษาแก่เด็กนักเรียน พระภิกษุสามเณร (หลวงพ่อรักษ์ อนุโลโย) ได้สนับสนุนทุนการศึกษาแก่เด็ก เยาวชน พระภิกษุ สามเณร ทั่วประเทศไทย ทำให้พระภิกษุ สามเณรมีความรู้และนำความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาเล่าเรียน นั้นไปปฏิบัติศาสนกิจทางพระพุทธศาสนาให้มีการพัฒนา และเจริญรุ่งเรืองต่อไป และเด็ก เยาวชน พระภิกษุ สามเณรที่ได้รับความช่วยเหลือในด้านทุนการศึกษา มีโอกาสที่จะเรียนใน ระดับสูงมากขึ้น รวมถึงได้เป็นครูสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมและแผนกสามัญ โดยได้ ส่งเสริม สนับสนุนพระภิกษุสามเณรให้ศึกษาทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลี และจัดหา ทุนการศึกษา มอบให้แก่ผู้ที่สอบได้ตามความเหมาะสมทำให้พระภิกษุสามเณรมีขวัญกำลังใจใน การศึกษามากขึ้น

3.2 ด้านการช่วยเหลือสนับสนุนกิจการของรัฐและเอกชน พระภิกษุสามเณร (หลวงพ่อรักษ์ อนุโลโย) ได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาทั้งในส่วนภาครัฐและเอกชน โดย ได้ช่วยเหลือและสนับสนุนเงิน ค่าอุปกรณ์ก่อสร้าง รวมถึงบริจาคเครื่องมืออุปกรณ์ทาง การแพทย์ให้แก่โรงพยาบาลที่ขาดแคลน และได้สร้างพุทธมณฑลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ประชาชน

3.3 ด้านการช่วยเหลือสนับสนุนเครื่องอุปโภคบริโภคแก่สถานที่ต่าง ๆ พระ ภิกษุสามเณร (หลวงพ่อรักษ์ อนุโลโย) ท่านได้ดำเนินการก่อสร้างถาวรวัตถุ เสนาสนะ สิ่ง อำนวยความสะดวกให้แก่วัด โรงเรียน บ้านพักคนชรา และโรงพยาบาล เช่น สร้างและ บูรณปฏิสังขรณ์โบสถ์ วิหาร ปูชนียวัตถุ ศาลาเอนกประสงค์ ห้องสุขา ซ่อมเครื่องดนตรี อุปกรณ์ ทางการศึกษา อุปกรณ์ทางการแพทย์เป็นจำนวนมาก ทำให้ประชาชนผู้ที่ได้รับความช่วยเหลือ เกิดความพึงพอใจและมีความศรัทธาต่อท่านเป็นอย่างมาก

3.4 ด้านการช่วยเหลือประชาชนผู้ประสบสาธารณภัย พระภิกษุสามเณร (หลวงพ่อรักษ์ อนุโลโย) ได้ให้ความสำคัญต่อผู้ประสบสาธารณภัยทุกรูปแบบ เช่น อุทกภัยปี พ.ศ. 2554 ท่านได้พัฒนาวัดสุทธาวาสและเปิดเป็นศูนย์ให้ความช่วยเหลือ พักพิงแก่ประชาชน ทั่วไปโดยให้หน่วยงานภาครัฐจัดตั้งศูนย์ช่วยเหลือประชาชน, ช่วยผู้ประสบอัคคีภัยโดยท่านได้ สร้างบ้านพักให้แก่ผู้ประสบภัย ให้ความช่วยเหลือทางด้านจิตใจ บรรเทาความทุกข์โดยการให้ ธรรมะ อีกทั้งช่วยบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะกับวัดวาอารามที่ประสบภัยต่าง ๆ เกิดความ เสียหาย มีการระดมทุนมอบให้แก่ผู้ประสบภัยต่าง ๆ เช่น ผู้ป่วยโรคเอดส์ (HIV) และมีการ ช่วยเหลือวัดในถิ่นทุรกันดาร

3.5 ด้านการสงเคราะห์ทางด้านการช่วยเหลือสนับสนุนวัดในถิ่นทุรกันดาร

พบว่า หลวงพ่อรักษ์ อนุบาลโย ได้มองเห็นความสำคัญในเรื่องของการช่วยเหลือ สนับสนุนวัดในถิ่นทุรกันดาร เช่น วัดในจังหวัดแม่ฮ่องสอน จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดเชียงราย และจังหวัดน่าน โดยได้ไปตรวจเยี่ยมให้กำลังใจในถิ่นห่างไกลความเจริญ และยังได้เห็นถึงความตั้งใจและความอดทนความกล้าในการประพฤติวัตรปฏิบัติธรรมของพระภิกษุสามเณรในถิ่นทุรกันดาร โดยหลวงพ่อรักษ์ อนุบาลโย ก็ได้ช่วยเหลือในเรื่องของปัจจัยในการบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะต่าง ๆ

ปัญหา/อุปสรรคที่ทำให้การดำเนินงานไม่เป็นไปตามวัตถุประสงค์หรือความคาดหวังของสังคม คือ 1) ปัญหาด้านเวลา ในการทำงานแต่ละครั้ง จิตอาสาที่มาช่วยงานมีเวลาว่างไม่ค่อยตรงกัน การนัดรวมตัวกันออกนอกพื้นที่จึงเกิดการคาดเคลื่อนของเวลาออกไป ช้าบ้างเร็วบ้างถึงจุดหมายปลายทางไม่ตรงตามนัด ดังนั้นการทำงานนอกพื้นที่จึงเกิดปัญหาในเรื่องของเวลาที่เกิดความคลาดเคลื่อนไป พอถึงกำหนดการที่จะต้องทำงานในพื้นที่จึงเกิดความล่าช้าหรือเลยกำหนดการที่ตั้งไว้ 2) ปัญหาด้านบุคลากร ในการออกทำงานแต่ละครั้ง ส่วนมากจะเป็นจิตอาสาความสมัครใจในการทำงาน ต่างคนต่างความคิดกันออกไป ความไม่เข้าใจการทำงานในแต่ละจุดมีความเข้าใจที่ต่างกัน จึงทำให้การตกลงข้อคิดเห็นในการทำงานจึงเกิดความเห็นที่ไม่ตรงกัน หรืออาจจะไม่ค่อยมีความพร้อมในการทำงาน และบุคลากรจิตอาสาที่มาช่วยงานยังไม่ค่อยมีประสบการณ์การทำงานที่ ทำทลายความสามารถแต่ละคน บางคนยังเคยเจองานมาก่อน ดังนั้นบุคลากรที่เชี่ยวชาญด้านต่าง ๆ ที่ลงพื้นที่ต้องมีประสบการณ์มาบ้างจึงจะทำให้งานนั้น ๆ ผ่านพ้นไปโดยไม่มีปัญหาเกิดขึ้น 3) ปัญหาด้านสถานที่ การทำงานนอกสถานที่หรือพื้นที่ห่างไกล การออกพื้นที่ทำงานต่างจังหวัดย่อมไม่มีการคาดการณ์ล่วงหน้าจึงเกิดปัญหาสถานที่รับรองไม่อำนวยความสะดวกเท่าไรนัก จิตอาสาทุกคนต้องช่วยเหลือตัวเองบ้างในเวลาต่าง ๆ ระบบสาธารณูปการในพื้นที่ในการทำงานไม่มีการเตรียมความพร้อมล่วงหน้าเลย ดังนั้นการทำงานนอกสถานที่จึงเกิดความยากลำบากต่อการลงพื้นที่ในแต่ละครั้ง

อภิปรายผล

พระสงฆ์แม้จะเป็นนักบวชแล้วก็ตามไม่ได้มุ่งปลีกวิเวกละทิ้งสังคมเพื่อบำเพ็ญเพียรทางจิต โดยหวังบรรลุธรรมที่ละเอียดลึกซึ้งเพียงอย่างเดียว เพราะนอกจากจะมีหน้าที่ศึกษาและปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัยแล้ว ยังต้องคอยดูแลช่วยเหลือชี้แนะสังคมทั้งด้านจิตใจและด้านกายภาพเท่าที่จะทำได้ โดยมีหลักธรรมเป็นพื้นฐาน ซึ่งการสาธารณสงเคราะห์ก็เป็นหนึ่งในงานที่พระสงฆ์ควรปฏิบัติเพื่อช่วยเหลือสังคม ดังกรณีที่พระภาวนาธรรมาภิกษุ (หลวงพ่อรักษ์ อนุบาลโย) จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แม้ท่านจะเป็นพระสายปฏิบัติด้านกรรมฐาน แต่ก็ยังไม่ละทิ้ง

บทบาทด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ต่อสาธารณชน โดยสามารถประมวลบทบาทของท่านได้ 5 ด้าน ได้แก่ 1) บทบาทด้านกิจกรรมที่วัดจัดเพื่อประโยชน์ส่วนรวม 2) ด้านกิจกรรมช่วยพัฒนาชุมชนและสังคม 3) ด้านการสร้างสาธารณสุขสมบัติ 4) ด้านการช่วยเหลือประชาชนที่ประสบภัยต่าง ๆ และ 5) ด้านการจัดพื้นที่ในวัดเพื่อให้บริการประชาชน ผลการดำเนินงานทั้ง 5 ด้านข้างต้นนี้เป็นที่ประจักษ์และยอมรับจากทุกภาคส่วนไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานภาครัฐ เอกชน และประชาชน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ควรมีการกำหนดระบบให้แก่ผู้ดำเนินงาน หรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานด้านสาธารณสุขสงเคราะห์ของพระภิกษุสามเณร (หลวงพ่อรักข์ อนุบาลโย) และควรนำเนื้อหาทางด้านสาธารณสุขสงเคราะห์ของพระภิกษุสามเณร (หลวงพ่อรักข์ อนุบาลโย) ที่น่าสนใจไปผลิตเป็นสื่อ เพื่อให้ นักเผยแพร่และผู้ศึกษาได้นำไปเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ต่อบุคคล สังคม ประเทศชาติ และพระพุทธศาสนาต่อไป

2. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ นำผลการดำเนินงาน ปัญหา และอุปสรรคด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ของพระภิกษุสามเณร (หลวงพ่อรักข์ อนุบาลโย) ปรึกษาร่วมกันเพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา

3. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป ควรมีการศึกษาความพึงพอใจของชุมชนหรือสังคมที่มีต่อบทบาทด้านสาธารณสุขสงเคราะห์ของพระภิกษุสามเณร (หลวงพ่อรักข์ อนุบาลโย) และควรมีการศึกษาบทบาทด้านสาธารณสุขสงเคราะห์ของพระรูปอื่น ในลักษณะใกล้เคียงกัน

เอกสารอ้างอิง

- กรมการศาสนา. (2528). พระราชบัญญัติ กฎ ระเบียบและคำสั่งของคณะสงฆ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา.
- กิริติ ศรีวิเชียร. (2526). การพัฒนาวัดของกรมการศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมศาสนา.
- คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2551). มนุษย์กับสังคม. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- จำนง อติวัฒนสิทธิ์ และคณะ. (2551). สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปญโญช). (2540). เอกสารประกอบคำบรรยายเรื่องการคณะสงฆ์และการพระศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมญาณมุนี (กิตติ กิตติทินโน). (2526). วัดจะช่วยชาวบ้านได้อย่างไร การแสวงหาเส้นทางการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ไทย. กรุงเทพมหานคร: เอกสารอัดสำเนา.
- พุทธทาส อินทปัญโญ. (2538). ธัมมิกสังคมนิยม. กรุงเทพมหานคร : สยามประเทศ.
- ภัทรพร สิริกาญจน์. (2535). “หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ: แนวคิดและบทบาทของพระคำเขียน สุวณโณ ในการพัฒนาชุมชน”. งานวิจัยจากทุนสนับสนุนของสถาบันไทยคดีศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุทธิพงศ์ ตันตยาพิศาลสุทธิ. (2541). พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กฎกระทรวง กฎมหาเถรสมาคม พร้อมด้วยระเบียบและคำสั่งมหาเถรสมาคมเกี่ยวกับการคณะสงฆ์และการศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา.

